

Prisdannelse og priskontrol

Brynjólfur Sigurdsson

Det Økonomiske Fakultet, Islands Universitet

SUMMARY: This essay analyses the influence of price controls on price equilibrium, both in an oligopolistic market and in monopolistic competition. It is often argued that the imposition of maximum price will limit the profits of firms, but this is not corroborated by the present analysis. If the industry is open to new firms, existence of profits will attract newcomers. The chief effect of maximum price is to limit the number of firms in the industry and to increase economies of scale. Price controls based on fixing of the markup remove incentives for reducing variable costs and can detain the adoption of improved technology.

Indledning

I lande, hvor man gør omfattende brug af prisregulering, høres ofte bemærkninger fra virksomhedsledere i retning af følgende: »Prisregulering skulle afskaffes, konkurrencen sørger for at holde priserne lavest mulige.« »Det er umuligt at drive en virksomhed med så lave avanceprocenter.« »Hvis der ikke eksisterede prisregulering, var det muligt at yde en bedre service.« Bemærkninger af denne art gav inspirationen til, at de følgende tanker blev nedskrevet.¹

Når offentlige myndigheder bruger priskontrol, er prisfastsættelsens karakter en af følgende tre typer: maksimalpris, faste avanceprocenter og under særlige forhold minimalpriser. I nærværende fremstilling beskrives samspillet mellem markedsmekanismen og offentlig prisregulering under forudsætning af markedsformerne oligopol og monopolistisk konkurrence.²

Når begreberne oligopol og monopolistisk konkurrence bruges, – ikke mindst hvis de skal knyttes til virkelighedens verden – må det altid have in mente, at en fastlæggelse af markedets geografiske område og af varebegrebet er overmåde betydningsfuldt. I betragtning af, at en diskussion omkring varebegrebet ville virke afledende i forhold til det, som her skal være i centrum, henvises til Winding Pedersen,

1. Tankerne blev først fremsat i en rapport (Skýrsla Verslunarmálanefndar) til det islandske handelsministerium i 1970. Senere blev de gennemarbejdet og publiceret i et festskrift til direktøren for Det statistiske Bureau i Island, KLEMENSARBÓK, udgivet af Almenna bókafélagið 1985.

2. Med begrebet monopolistisk konkurrence menes mange små virksomheder på et heterogent marked, jfr. Rasmussen og Fog, 1969, s. 153. Endvidere henvises til Winding Pedersen, 1976 s. 62-64, hvor der bl.a. redegøres for hvad Chamberlin lagde i begrebet.

Prisdannelse og priskontrol

Brynjólfur Sigurdsson

Det Økonomiske Fakultet, Islands Universitet

SUMMARY: This essay analyses the influence of price controls on price equilibrium, both in an oligopolistic market and in monopolistic competition. It is often argued that the imposition of maximum price will limit the profits of firms, but this is not corroborated by the present analysis. If the industry is open to new firms, existence of profits will attract newcomers. The chief effect of maximum price is to limit the number of firms in the industry and to increase economies of scale. Price controls based on fixing of the markup remove incentives for reducing variable costs and can detain the adoption of improved technology.

Indledning

I lande, hvor man gør omfattende brug af prisregulering, høres ofte bemærkninger fra virksomhedsledere i retning af følgende: »Prisregulering skulle afskaffes, konkurrencen sørger for at holde priserne lavest mulige.« »Det er umuligt at drive en virksomhed med så lave avanceprocenter.« »Hvis der ikke eksisterede prisregulering, var det muligt at yde en bedre service.« Bemærkninger af denne art gav inspirationen til, at de følgende tanker blev nedskrevet.¹

Når offentlige myndigheder bruger priskontrol, er prisfastsættelsens karakter en af følgende tre typer: maksimalpris, faste avanceprocenter og under særlige forhold minimalpriser. I nærværende fremstilling beskrives samspillet mellem markedsmekanismen og offentlig prisregulering under forudsætning af markedsformerne oligopol og monopolistisk konkurrence.²

Når begreberne oligopol og monopolistisk konkurrence bruges, – ikke mindst hvis de skal knyttes til virkelighedens verden – må det altid have in mente, at en fastlæggelse af markedets geografiske område og af varebegrebet er overmåde betydningsfuldt. I betragtning af, at en diskussion omkring varebegrebet ville virke afledende i forhold til det, som her skal være i centrum, henvises til Winding Pedersen,

1. Tankerne blev først fremsat i en rapport (Skýrsla Verslunarmálanefndar) til det islandske handelsministerium i 1970. Senere blev de gennemarbejdet og publiceret i et festskrift til direktøren for Det statistiske Bureau i Island, KLEMENSARBÓK, udgivet af Almenna bókafélagið 1985.

2. Med begrebet monopolistisk konkurrence menes mange små virksomheder på et heterogent marked, jfr. Rasmussen og Fog, 1969, s. 153. Endvidere henvises til Winding Pedersen, 1976 s. 62-64, hvor der bl.a. redegøres for hvad Chamberlin lagde i begrebet.

1976, hvor der udførligt redegøres for disse forhold (s. 53-59). Endvidere henvises til Rasmussen, 1972, (s. 56-59), hvor forfatteren kommer ind på en måde til at løse problemet i praksis. Endvidere kan nævnes Kotler, 1984, (s. 462-465).

Modellens forudsætninger

Den økonomiske teori går ud fra, at prisen dannes via markedsmekanismen og at virksomhederne enten bruger mængdetilpasning eller pristilpasning i bestræbelserne på at maksimere gevinsten. De kræfter, som har afgørende indflydelse på markedsmekanismen, er omkostningerne og efterspørgslen. Sædvanligvis forudsættes at kurven for de totale, variable omkostninger er s-formet. I denne fremstilling antages det for enkelhedens skyld, at de variable totalomkostninger er proportionale med mængden. Når det gælder prisdannelse på et oligopolistisk eller et monopolistisk marked, er konklusionerne af samme art, hvadenten de variable omkostninger først er degressive og siden progressive, eller de variable gennemsnitsomkostninger er konstante. Derimod er det lettere at vise det væsentligste i priskontrollens indflydelse under de førnævnte markedformer, hvis der forudsættes proportionale variable omkostninger.

Forudsætningerne sammenfattes i følgende:

- (a) Modellen omfatter en virksomhed, som sælger én vare.
- (b) Virksomhedens (virksomhedernes) målsætning(er) er gevinstmaksimering.
- (c) Normalforrentning af egenkapital og indehaverens (indehavernes) arbejds løn er inkluderet i omkostningerne, således at det, der kaldes gevinst, er en driftsherregevinst.
- (d) Med ligevægtspris menes en pris, som dannes, når afsætningskurven tangerer den totale gennemsnitsomkostningskurve.
- (e) Det forudsættes at alle variable, som kan øve indflydelse på efterspørgsel eller omkostninger, bortset fra pris og mængde, er uforandrede i løbet af den periode, som er under betragtning. Sådanne uændrede variable kunne være indkomst, antal købere på markedet o.lign.
- (f) En fri adgang til markedet for nye virksomheder er til stede.
- (g) Afsætningskurven forudsættes at være en ret linie. I udgangssituationen for analysen følger den formel

$$p = -80m + 80.000.-.$$

(h) Det forudsættes at de totale faste omkostninger er kr. 5.000.000.- og de variable gennemsnitsomkostninger kr. 25.000.-.

(i) Ifølge definitionen på oligopol og monopolistisk konkurrence er der flere

virksomheder på markedet og der regnes med, at nye virksomheder etableres, eller at virksomheder ophører. Under sådanne forhold er det mest almindeligt at gå ud fra, at stordriftsfordele kan være til stede, (Chamberlin 1962). I stedet for et givet og uforandret fast anlæg jfr. forudsætning (h) skulle der tages hensyn til, at virksomhedernes omkostningsstruktur kunne varieres. Hvis de totale omkostninger (TO) beskrives med formlen

$$TO = FO + \frac{K}{FO} \cdot m \quad (1)$$

hvor FO er faste omkostninger, m står for mængde og K er en konstant, så belyser formlen en virksomhed med proportionale variable omkostninger. Hvis det forudsættes, at FO er en parameter, har vi formlen

$$TO - FO - \frac{K}{FO} \cdot m = 0 = G(m, TO, FO) \quad (2)$$

Til at finde indhylningskurven (the envelope curve) findes den afledede af G med hensyn til FO

$$G'_{FO}(m, TO, FO) = \frac{K}{(FO)^2} \cdot m - 1 = 0; (FO)^2 = m \cdot K$$

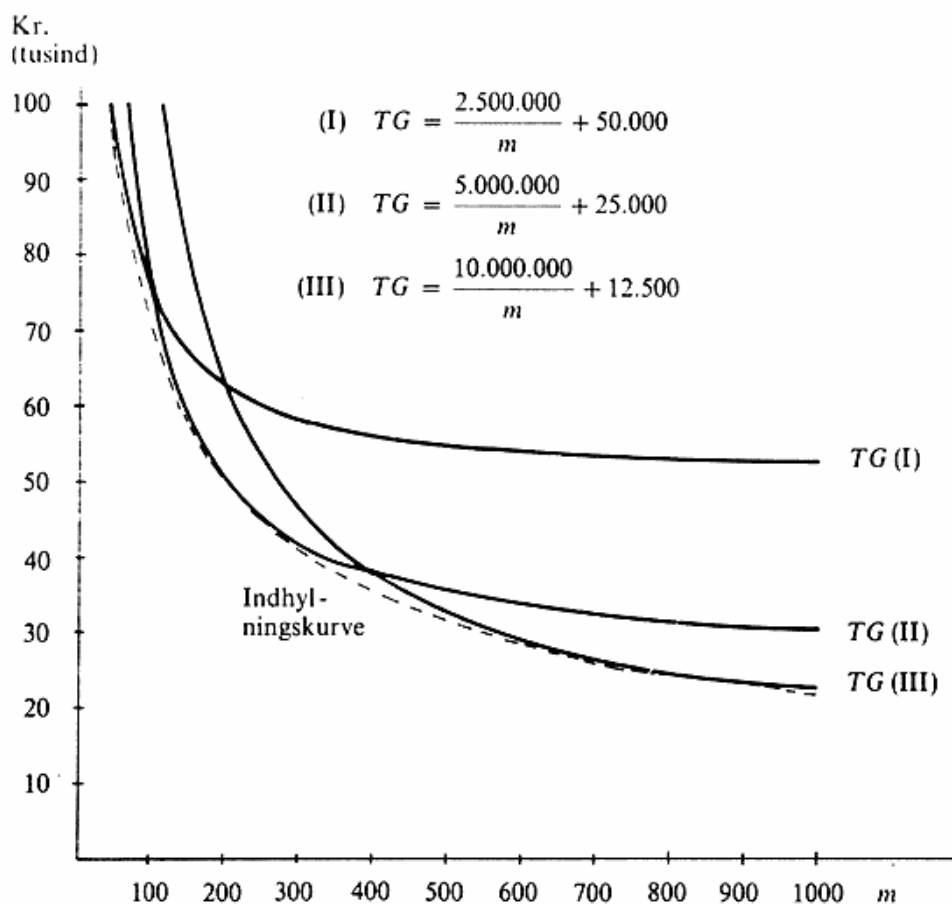
$FO = \sqrt{m} \cdot \sqrt{K}$, som sættes ind i formel (2).

$$TO_{LR} - \sqrt{m} \cdot \sqrt{K} - \frac{K \cdot m}{\sqrt{m} \cdot \sqrt{K}} = 0; TO_{LR} = 2 \cdot \sqrt{m} \cdot \sqrt{K} \quad (3)$$

I forudsætning (h) ses, at de variable gennemsnitsomkostninger er kr. 25.000.- og de faste omkostninger kr. 5.000.000.-. Hvis K i formel (1) sættes lig 125 mia. bliver en funktion ifølge (h) én af funktionerne, som bestemmes med parameter FO i (1). Disse kurver har indhylningskurve bestemt ved (3). I figur 1 vises de totale gennemsnitsomkostninger for produktion i tre forskellige anlæg og indhylningskurven for disse, som bestemmes ved $TG_{LR} = 2 \cdot \sqrt{m} \cdot \sqrt{125}$ mia.

Af figur 1 ses, at det ville være billigst at producere de første 100 enheder på anlæg I, enheder fra 100 til 400 på anlæg II og flere enheder end 400 på anlæg III. Indhylningskurven for uendelig mange produktionsomkostningskurver ifølge formel (3) tangerer den totale gennemsnitsomkostningskurve for anlæg I i mængden 50 enheder og kr. 100.000.-, for anlæg II i mængden 200 enheder og kr. 50.000.- og for anlæg III i mængden 800 og kr. 25.000.-.

Det indrømmes, at det er mere virkelighedsnært at gå ud fra, at stordriftsfordele kan

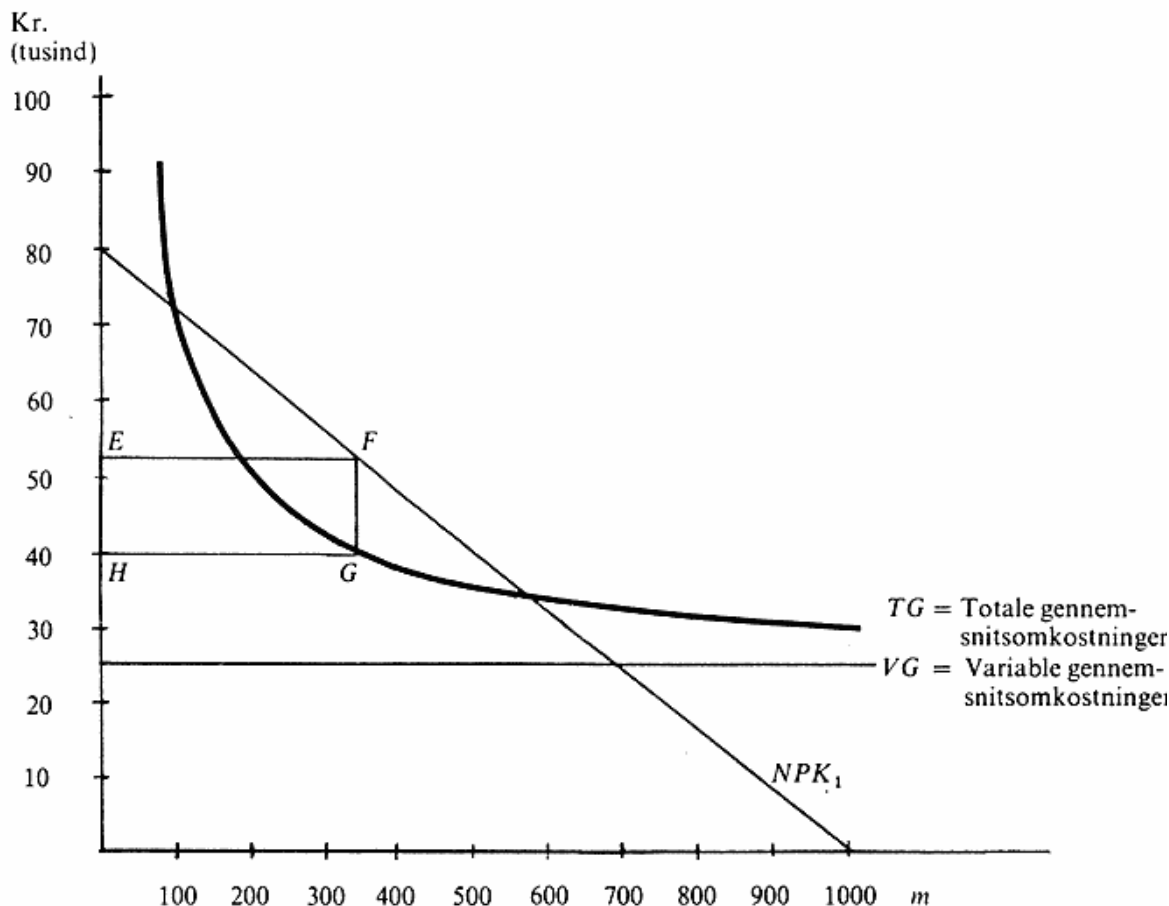
Figur 1

forekomme, når tilpasning på langt sigt foregår. Indhylningskurven og en kurve for et givet fast anlæg har faktisk samme egenskaber til illustration af samspillet mellem markedsmekanismen og prisreguleringen. For enkelhedens skyld vælges derfor en omkostningskurve for givet fast anlæg, nemlig anlæg II, som indebærer, at alle virksomhederne er ens set fra et produktionsteknisk synspunkt.

Ændringer i eller tilføjelser til disse forudsætninger tilføjes undervejs, efterhånden som arbejdet skrider frem.

I figur 2 vises gennemsnitsomkostningerne og afsætningskurven for en af virksomhederne i et oligopol. Det forudsættes at virksomhederne i et oligopol hver for sig søger efter den pris, som maksimerer gevinsten $EFGH$ ifølge NPK_1 -kurven.³

3. NPK -kurve = Neutralpriskonkurrencekurve også benævnt IPK -kurve = ikke priskonkurrencekurve. Se Winding Pedersen, 1947 og 1976, s. 81-83.

Figur 2

Gevinst i en branche trækker flere virksomheder ind i branchen med den følge, at afsætningen for hver virksomhed bliver mindre. *NPK*-kurven rykker til venstre.

Alle *NPK*-kurverne har et fælles ophavspunkt, som indebærer, at elasticiteten for hver enkelt pris er den samme i alle kurverne eller med andre ord, at de nye virksomheder, som kommer ind på markedet, får kunder med samme kendetegn som andre etablerede virksomheders kunder på markedet. Men hvor langt til venstre rykker *NPK*-kurven?

I figur 3 vises det særtilfælde at den tangerer de totale gennemsnitsomkostninger. I det tilfælde ville ligevægtsprisen blive kr. 52.500,-⁴ som er lig med optimalprisen i udgangssituationen.⁵ Her bør have in mente, at et oligopol består af få virksomheder. Det betyder at *NPK*-kurvens bevægelse ikke er kontinuerlig på et sådant marked. Derfor kan der regnes med, at *NPK*-kurven standser til højre for et tænkt

4 og 5. Se næste side.

tangentpunkt, når én virksomhed til på markedet ville føre til, at ingen pris kunne dække de totale gennemsnitsomkostninger.

Når flere virksomheder rykker ind på markedet, har det til følge, at produktionsfaktorerne udnyttes i en ringere grad end før, og gevinsten formindskes. Udnyttelse af produktionsfaktorer kan være et stort problem i små økonomier. Overdimensionering af produktionsapparatet er et velkendt fænomen under slige forhold. Udvikling i produktionsmetoder i retning af brug af forøget realkapital i forhold til arbejdskraft resulterer i forøget infleksibilitet og kapacitet som gør problemet mere påtrængende.

4. Hvis NPK_2 -kurvens skæringspunkt (faste punkt) på ordinataksen kaldes (x_1, y_1) og liniens tangentpunkt på TG -kurven for (x_2, y_2) , så findes NPK_2 -liniens hældningskoefficient som $(y_1 - y_2)/(x_1 - x_2)$. Denne hældningskoefficient er lig med TG -kurvens differentialkoefficient i mængden x_2 . De totale gennemsnitsomkostninger $TG = VG + F/m$.

$$\frac{d(TG)}{dm} = -F/m^2, \text{ men i stedet for } m \text{ må der indsættes } x_2, \text{ da det netop er den mængde, for hvilken}$$

differentialkoefficienten søges. Dette fører til at

$$(y_1 - y_2)/(x_1 - x_2) = -F/x_2^2.$$

Da punktet x_1 ligger på ordinataksen, er $x_1 = 0$.

$$(y_1 - y_2)/(0 - x_2) = -F/x_2^2$$

$$y_1 - y_2 = -F/x_2^2(-x_2)$$

$$y_1 - y_2 = F/x_2$$

$$y_1 - y_2 - F/x_2 = 0, \text{ som multipliceres med } (-1)$$

$$y_2 + F/x_2 - y_1 = 0$$

I tangentpunktet (x_2, y_2) er $y_2 = TG$.

$$TG = VG + F/x_2, \text{ som medfører at}$$

$$y_2 - F/x_2 - VG = 0, \text{ som multipliceres med } (-1)$$

$$-y_2 + F/x_2 + VG = 0$$

$$y_2 + F/x_2 - y_1 = -y_2 + F/x_2 + VG$$

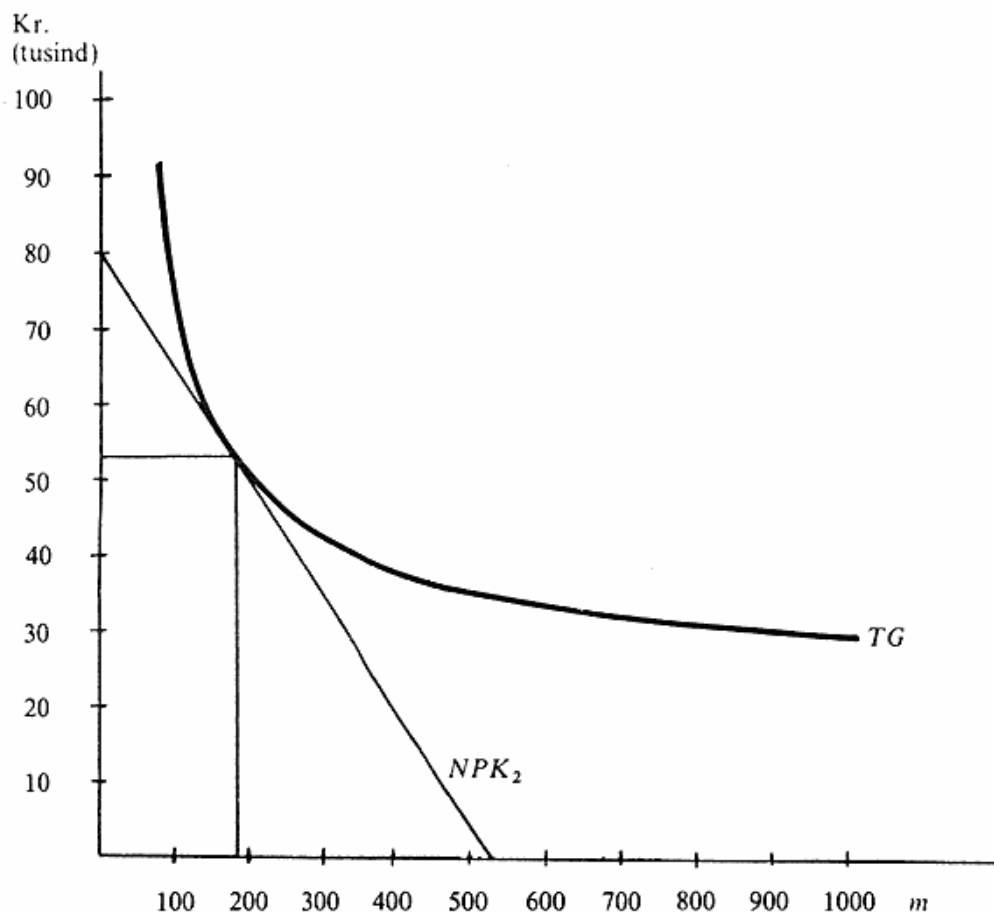
$$2y_2 = y_1 + VG$$

$$y_2 = \frac{y_1 + VG}{2}$$

Ifølge taleksemplet ville ligevægtsprisen så blive

$$y_2 = \frac{80.000.- + 25.000.-}{2} = 52.500$$

5. Se f.eks. Rasmussen og Fog, 1969, s. 168. Her må man også have i tankerne, at brug af indhylningskurven ikke ville give samme pris som i udgangssituationen, da de variable gennemsnitsomkostninger ville blive højere desto mindre mængde hver virksomhed producerer.

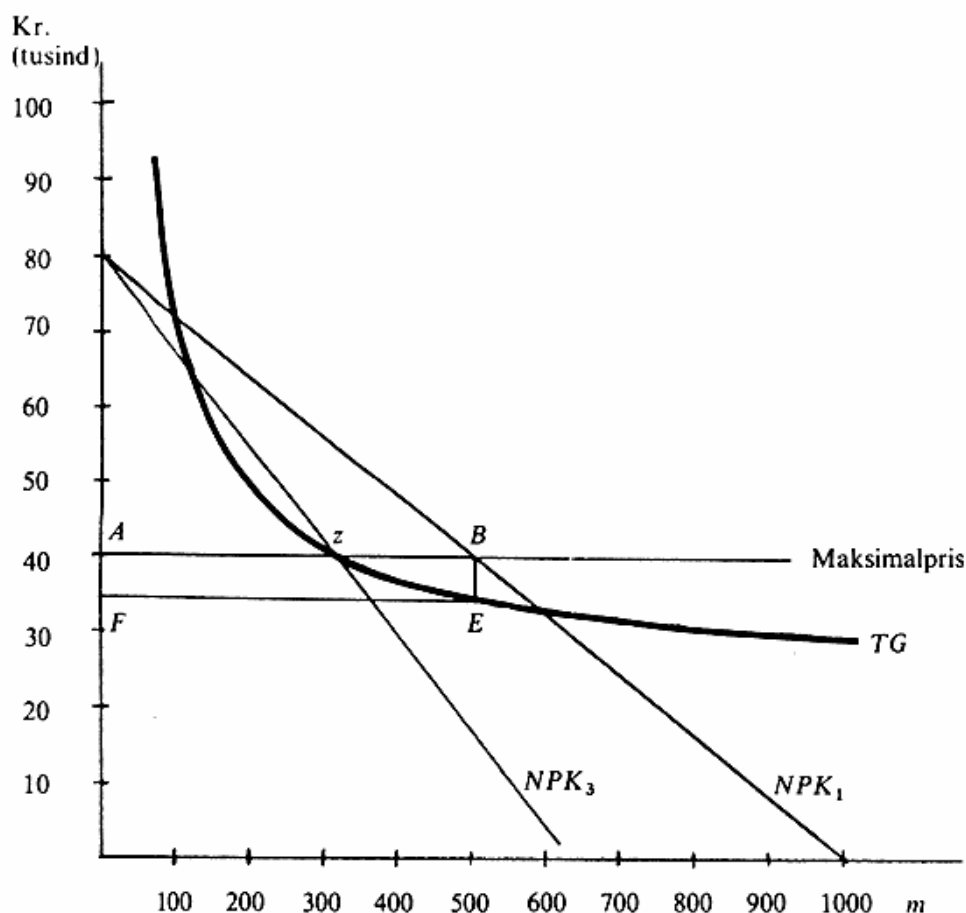
Figur 3

Oligopol og maksimalpris

Formålet med en maksimalpris siges sædvanligvis at være at beskytte forbrugerne imod priser, som virksomhederne ellers ville have sat og som ville føre til urimelige gevinster hos disse. I figur 4 er maksimalprisen blevet fastsat til kr. 40.000.-, dvs. lavere end optimalprisen.

I udgangssituationen *B* er maksimalprisen højere end de totale gennemsnitsomkostninger, og forskellen fører til en gevinst som markeres af rektanglet *ABEF*. Ligesom før kan det forventes, at gevinsten trækker flere virksomheder ind i branchen, og at dette fører til, at *NPK*-kurven rykker til venstre.

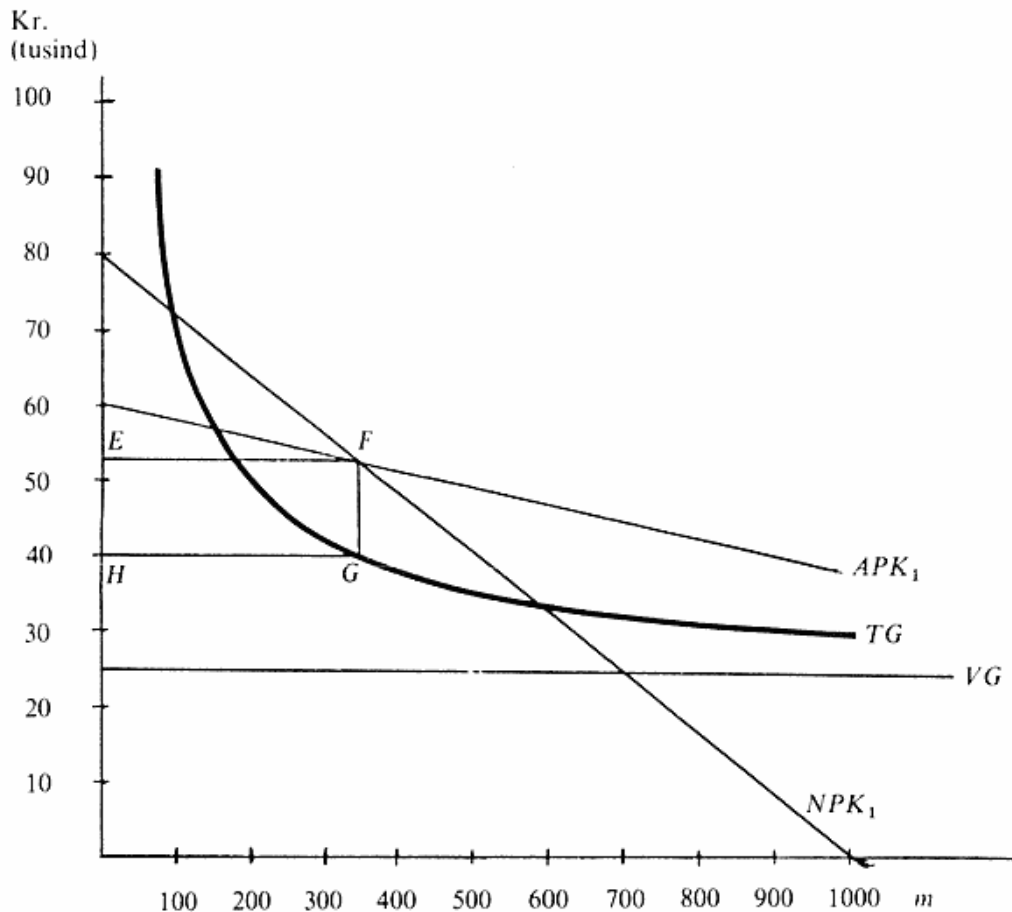
I figur 3 blev der vist det særtilfælde, at *NPK*-kurven blev en tangent til de totale gennemsnitsomkostninger. I figur 4 opstår lignende tilfælde, hvor *NPK*₃-linien går igennem maksimalprisens og de totale gennemsnitsomkostningers skæringspunkt. Da

Figur 4

NPK -kurven bevæges diskontinuerligt under oligopolistiske forhold kan det kun forventes at en sådan situation forekommer i et undtagelsestilfælde. Mere sandsynligt er, at NPK -kurven standser til højre for punktet z , inden næste virksomhed på markedet ville føre til at de totale gennemsnitsomkostninger ikke opnås.

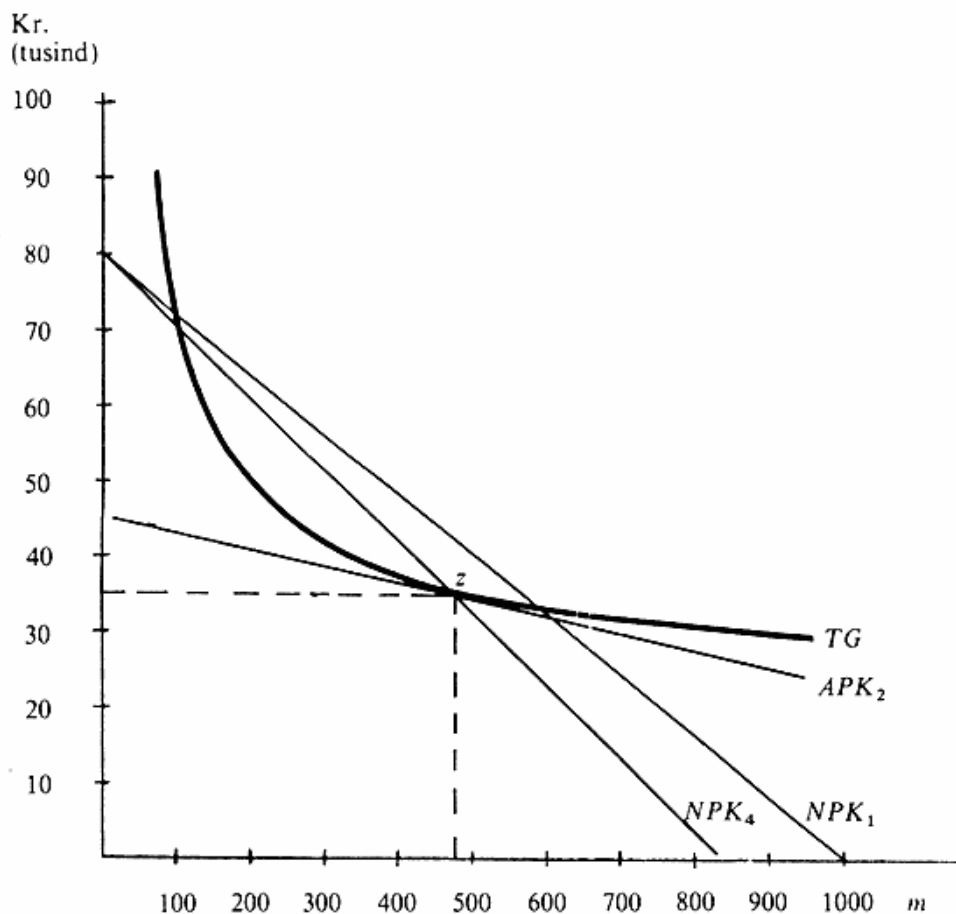
I indledningen blev der anført nogle kommentarer fra dagligdagens diskussion, hvor prisreguleringen blev beskyldt for at føre til dårlige driftsresultater. På figur 4 kan det godt ses, at i situation NPK_3 findes ikke gevinst i branchen hvorimod en højere pris kunne give overskud, da prisen ville overstige de totale gennemsnitsomkostninger. Hvis adgangen til branchen imidlertid er fri, vil der ske det samme som før: flere virksomheder kommer ind på markedet og gevinsten reduceres. Det er derfor næppe prisreguleringen som begrænser de enkelte virksomheders gevinst, men maksimalprisen begrænser virksomhedernes antal i branchen, og det giver en bedre

Figur 5

kapacitetsudnyttelse, men formodentlig et lavere serviceniveau, da det må forventes, at flere virksomheder betyder en kortere afstand for forbrugerne.

I tilfældet ovenfor blev kr. 40.000,- valgt som maksimalpris. Den laveste maksimalpris, som offentlige myndigheder kan sætte i udgangssituationen, er kr. 33.900,- (dvs. skæringspunktet mellem NPK_1 og TG), uden at det vil reducere antallet af virksomheder. Dette fører tanken hen til, at det ikke er ligegyldigt, hvornår der gribes ind i markedsmekanismen med maksimalpriser. Det er meget sandsynligt, at modstanden imod 40.000,- kr.'s maksimalpris ville være meget større fra erhvervslivets side, hvis markedet befandt sig i en ligevægtssituation (jfr. figur 3), end hvis det befandt sig i udgangssituationen (jfr. figur 2). I det sidste tilfælde ville maksimalprisen betyde nedskæring af gevinster, men i det første tilfælde ville det føre til nedlæggelse af virksomheder, og det opfattes både af virksomhedsledere og politikere som en alvorlig sag.

Figur 6

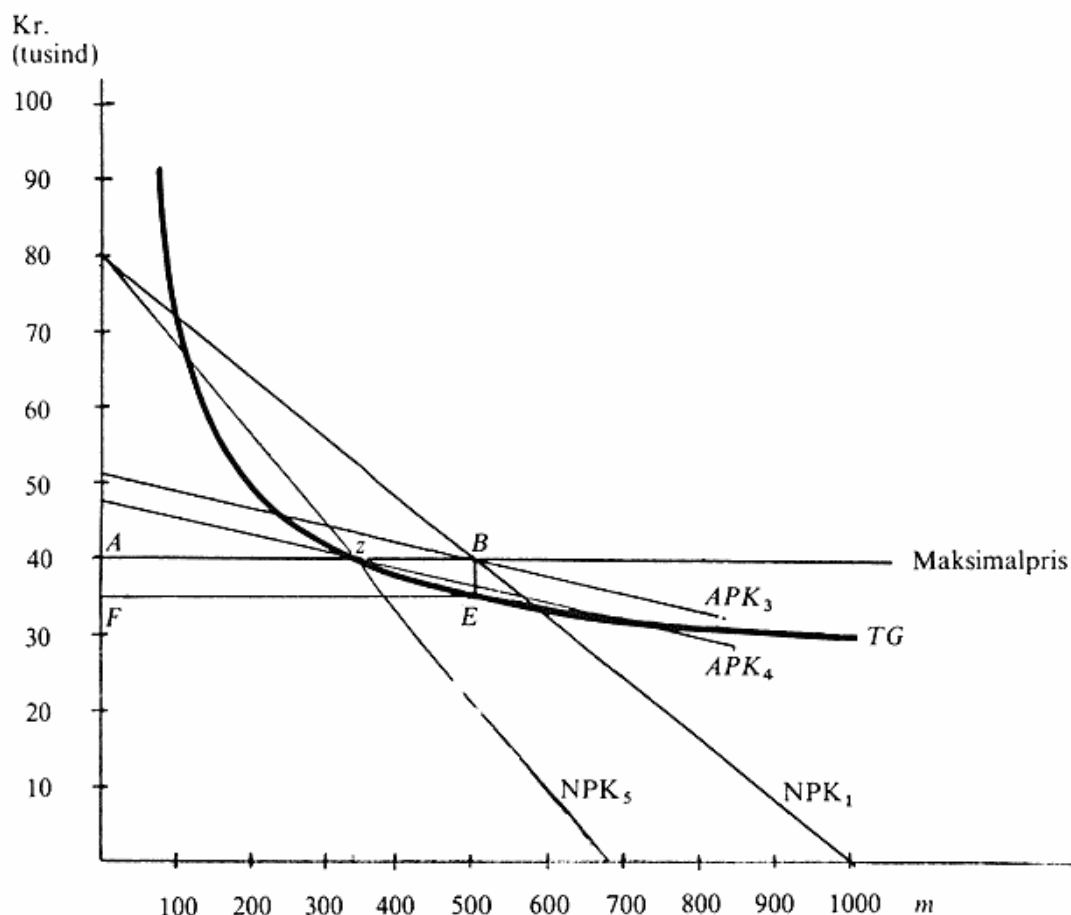
Prisdannelse under monopolistiske forhold

I figur 5 gengives den samme model som før i udgangssituationen. En APK -kurve tilføjes modellen⁶ da der regnes med at virksomhederne handler autonomt i en monopolistisk konkurrence. APK_1 -kurven følger ligningen $p = -21.86 \cdot m + 60.000.-$.

Hvis den enkelte virksomheds gevinst skulle maksimeres ifølge APK_1 -kurven, skulle prisen sættes til kr. 42.512.- hvorved 800 enheder måtte blive solgt.

Virksomhederne vil dog ikke opnå det nødvendige salg ifølge APK_1 -kurven, men kun mængden 469 enheder ifølge NPK_1 -kurven, idet denne kurve viser forbindelsen mellem pris og mængde, hvis alle virksomheder holder samme pris. Prisreduktioner vil fortsætte og APK -kurverne parallelforskydes. Så længe der forudses gevinst ifølge

6. APK = Aktiv priskonkurrencekurve. Se Winding Pedersen 1947 og 1976, s. 81-83.

Figur 7

APK-kurverne vil gevinsten trække nye virksomheder til, således at *NPK*₁-kurven flyttes til venstre. Ligevægt dannes, når *APK*-kurven (*APK*₂) er en tangent på *TG*-kurven, og igennem det tangentspunkt vil *NPK*-kurven (*NPK*₄) ligge (Chamberlin 1962, s. 91-92). En tangentløsning retfærdiggøres med, at markedsformen monopolistisk konkurrence baseres på mange små virksomheder.

Ved en forudsætning om, at *APK*-kurven vil beholde den hældningskoefficient, som blev brugt i udgangssituationen, vil ligevægtsprisen blive kr. 35.460,- og den solgte mængde 478 enheder, jfr. figur 6.

Monopolistisk konkurrence og maksimalpris

I analysen af oligopolet blev der taget udgangspunkt i en maksimalpris på kr. 40.000,-. I figur 7 analyseres modellen ud fra samme maksimalpris, men i stedet for

oligopol forudsættes der monopolistisk konkurrence og at virksomhederne fører en aktiv priskonkurrence. Gevinsten afgrænses af rektanglet *ABEF*.

Forøget antal af virksomheder i branchen fører til, at *NPK*-kurven flyttes til *NPK*₅. De totale gennemsnitsomkostninger er lig maksimalprisen i punkt *z*. I denne situation ser virksomhederne gevinstmuligheder via prisreduktion, da de handler autonomt og tager deres udgangspunkt i *APK*₄. Resultatet ville blive at konkurrencen ville føre til en ligevægtspris kr. 35.460 jfr. figur 6, som er lavere end maksimalprisen. Formodentlig vil virksomhederne dog beholde maksimalprisen som den offentlige pris og bruge rabatordninger for en prisreduktion.

Sammenlignet med den neutraliserede konkurrence ses som forventet, at der er en meget mindre grund til indgreb i prisdannelsen når konkurrencen er aktiv. Dog bør bemærkes, at *APK*-kurvernes hældning, som er afhængig af præferencerne for det enkelte varemærke, har en afgørende betydning for de offentlige myndigheders spillerum for fastsættelse af maksimalpriser. Hvis præferencerne er beskedne, vil *APK*-kurverne blive næsten vandrette og så ville der næppe være grund til at fastsætte en maksimalpris, da konkurrencen under de monopolistiske forhold ville sørge for lave priser. I eksemplet, skildret ovenfor, ses, at ligevægtsprisen var kr. 35.460,- hvorimod det nedre skæringspunkt mellem *TG* og *NPK*₁ er kr. 33.944,-. Hvis alle virksomheder, som allerede er på markedet i udgangssituationen, skal have muligheder for at overleve, ligger de offentlige myndigheders muligheder for at fastsætte en effektiv maksimalpris mellem disse to yderpunkter. Analysen i det tilfælde ville være helt analog med den, som blev gennemført under oligopolsituationen, da maksimalprisen blev fastsat lavere end ligevægtsprisen.

Minimalpris

Når en minimalpris fastsættes, gøres det sædvanligvis for at udelukke en prisreduktion på grund af konkurrence. Under oligopolistiske forhold kunne tænkes at en svigtende efterspørgsel ville føre til, at den neutraliserede priskonkurrence ville blive afløst af en aktiv priskonkurrence eventuelt i form af hemmelige rabatter. Rabatordninger hos enkelte virksomheder med forhåbninger om forøget salg hos den enkelte virksomhed kunne føre til underskud i branchen. Hvis offentlige myndigheder greb ind i konkurrencen med en minimalpris er det mest sandsynligt, at minimalprisen var fastsat lavere end optimalprisen. Hvis virksomhedernes afsætningskurve var *NPK*₂, jfr. fig. 3, og rabatordninger havde ført til tab i branchen, hvad ville så ske, hvis offentlige myndigheder ville fastsætte en minimalpris kr. 40.000,- (i stedet for maksimalpris), jfr. figur 4. Formodentlig enten at antal virksomheder i branchen ville

reduceres, NPK -kurven ville flyttes til højre for NPK_3 eller at konkurrencen ville neutraliseres igen og diskussionen omkring figur 3 ville være passende.

Adskillige årsager kan anføres for et sådant indgreb. Som eksempel kunne nævnes faren for at virksomheder går konkurs med arbejdsløshed til følge.

Men fastsættelse af minimalpriser forekommer under andre omstændigheder. Inden for landbruget, i hvert fald i Island, er det et velkendt fænomen at priser kun bestemmes ud fra omkostningssiden. Her findes ikke plads til at gøre rede for prisfastsættelsessystemet i landbruget, men eksempelvis skal nævnes at virksomheder som bearbejder landbrugsprodukter skal have deres produktionsomkostninger dækket ifølge lov. Foreninger på bøndernes vegne har først og fremmest været den rådende part i bestemmelse af antal virksomheder, og en tilbagegang i produktion af landbrugsprodukter resulterer i højere bearbejdelsesomkostninger på grund af en ringere kapacitetsudnyttelse. Under slige forhold kan gennemsnitsomkostningerne og dermed minimalpriserne blive meget høje. Optimalprisen bliver da ikke begrænsende for minimalprisen.

Det kan være af interesse at se, hvad der sker ifølge modellen, hvis minimalprisen bestemmes højere end optimalprisen. I figur 8 vises det tilfælde, at minimalprisen fastsættes ud fra gennemsnitsomkostninger kr. 65.000.-.

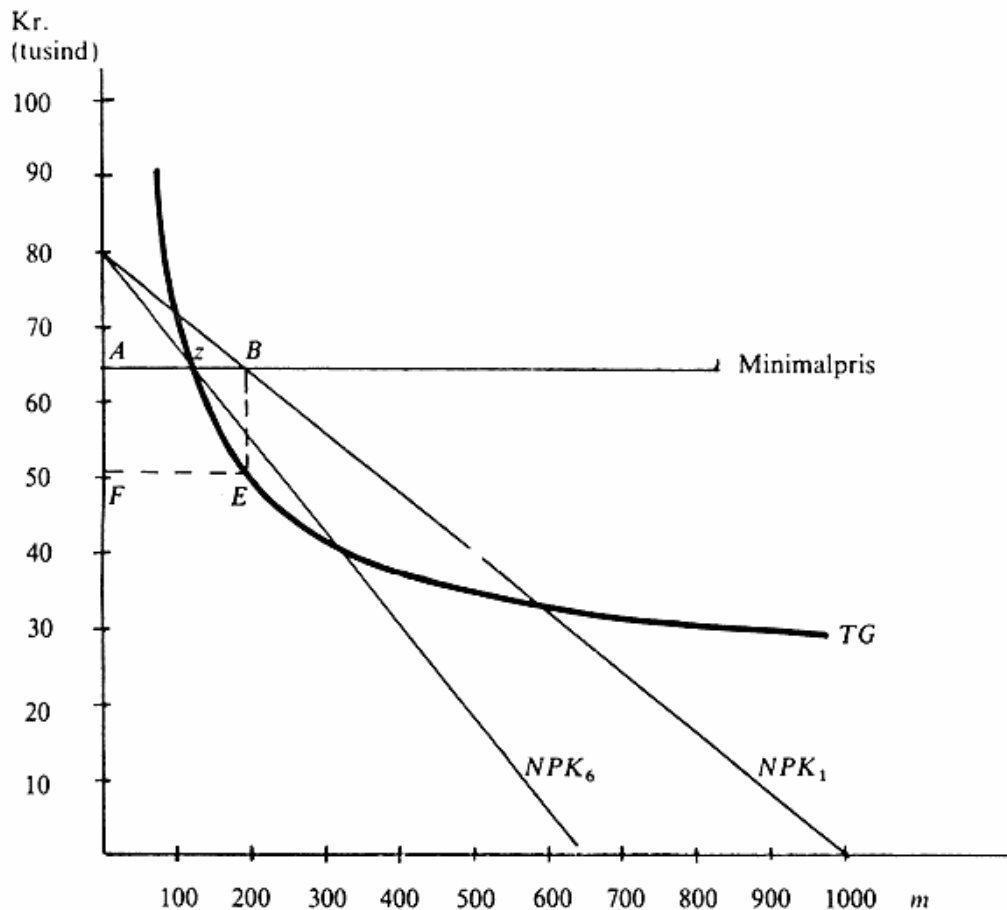
I udgangssituationen er afsætningsfunktionen NPK_1 og den enkelte virksomheds gevinst markeres af rektanglet $ABEF$. Gevinsten vil trække flere virksomheder ind i branchen, således at NPK -kurven vil flyttes til venstre. Som det blev fremhævet før, er bevægelsen diskontinuerlig, således at den kun i undtagelsestilfælde havner i NPK_6 , men sandsynligvis vil standse til højre for NPK_6 .

Når ligevægtssituationen (fig. 3) sammenlignes med minimalprissituationen (NPK_6 punkt z) bør det bemærkes, at til trods for, at minimalprisen er højere end ligevægtsprisen, findes der færre virksomheder i branchen end der ellers ville være, hvis prisregulering ikke eksisterede.

En analyse af modellen for monopolistisk konkurrence og en aktiv pris konkurrence leder ikke til nye konklusioner.

Avanceprocenter og tekniske fremskridt

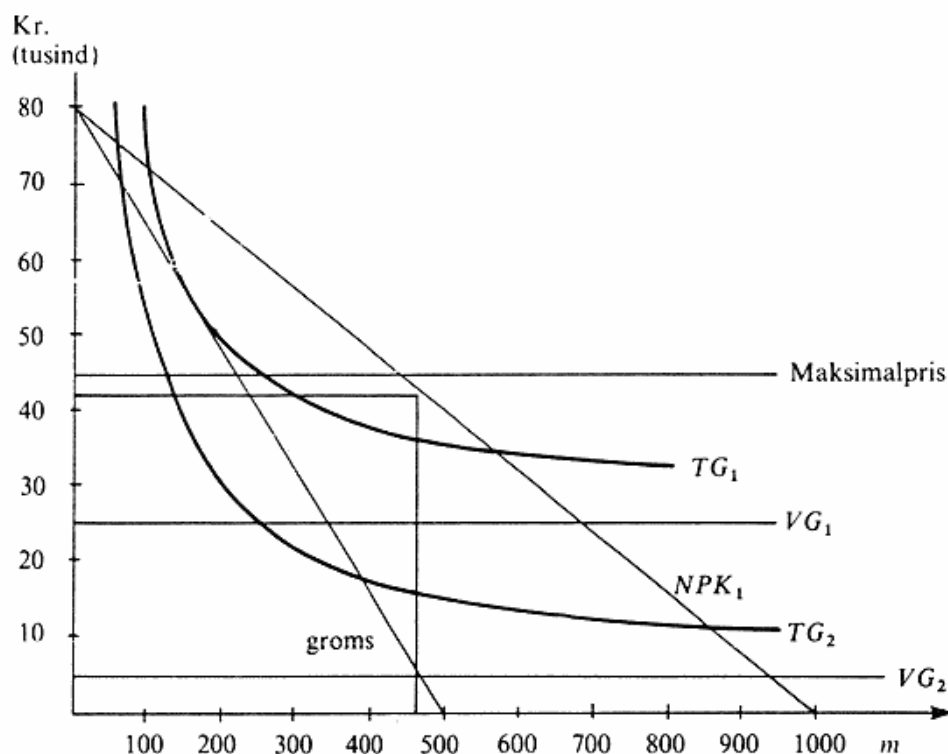
I det foregående er modellerne for prisdannelse under forudsætning af oligopol og monopolistisk konkurrence blevet analyseret med hensyn til maksimalpriser og minimalpriser. Prisregulering i form af fastsættelse af avanceprocenter har dog været brugt i Island i meget udstrakt grad. Metoden går sædvanligvis ud på, at bestemte omkostningsled vælges som grundlag og ovenpå disse lægges avancen beregnet ud fra

Figur 8

de fastlagte avanceprocenter. Meget almindeligt er, at de offentlige prismyndigheder vælger de variable omkostninger som et sådant beregningsgrundlag for avancen. Hvis den statiske tankegang fastholdes, er der ingen forskel på analysen for avanceprocenter og maksimalpriser. Om de offentlige myndigheder bestemmer maksimalprisen direkte, eller de bestemmer en avanceprocent, som lægges på konstante variable omkostninger og fører til maksimalprisen, gør ingen forskel.

En dynamisk betragtning fører derimod til et andet resultat og viser, at fastsættelse af avanceprocenter kan have en helt anden indflydelse end fastsættelse af maksimalpriser. De fleste kan være enige om, at det som har præget de vestlige samfund mest i løbet af dette århundrede, har været den tekniske udvikling. Denne udvikling (samt fagforeningernes forøgede styrke og mange love og vedtægter fra stat og kommuners side) har ændret omkostningsstrukturen i virksomhederne, således at

Figur 9

en forholdsvis større del af de totale omkostninger bliver faste. I figur 9 viser NPK_1 afsætningen i udgangssituationen og *groms* viser den tilhørende grænseomsætningskurve.

TG_1 viser de totale gennemsnitsomkostninger som før og $VG_1 = 25.000.-$ viser de variable gennemsnitsomkostninger. Som det vil huskes, var den optimale pris kr. 52.500.- i udgangssituationen og den var lig med ligevægtsprisen, da elasticiteten var konstant ud fra hver pris.

Det forudsættes nu, at de offentlige myndigheder fastsætter en maksimalpris på kr. 45.000.-. Beslutningen kunne lige så godt have været fastsættelse af en avanceprocent på 80%, som regnet ovenpå kr. 25.000.- ville give maksimalprisen.

Når der sker tekniske fremskridt, har det ofte som følge, at de faste omkostninger vokser, hvorimod de variable omkostninger reduceres. For at gøre analysen så enkel som muligt forudsættes, at der opfindes en ny produktionsmetode, som kun har indflydelse på de variable omkostninger, således at de går ned på kr. 5.000.- pr. enhed. Fra figur 9 ses, at den optimale pris ville blive kr. 42.500,- dvs. lavere end maksimalprisen. Hvis de offentlige myndigheder har taget beslutning om en

maksimalpris, vil den nye teknik slå igennem til både samfundets og virksomhedernes gavn. Hvis derimod de offentlige myndigheders beslutning måtte være 80% avance oven på de variable omkostninger, ville den tilladte pris kun blive (5.000.- + 80%) = kr. 9.000.-. Til at opnå optimalprisen ville virksomheden have brug for en avanceprocent af størrelsesorden 750%. Det ses endvidere, at de totale gennemsnitsomkostninger TG_2 ville være højere end den tilladte pris på hele området til venstre for NPK_1 -kurven. Dette ville derfor føre til, at den nye teknik ikke ville blive taget i brug.

Nogle ubehandlede berøringsfelter

Afslutningsvis skal der nævnes nogle områder og hypoteser, hvor det kunne være ganske interessant at gå ind i yderligere forskning. Punkterne fremsættes i stikordsstil.

(a) Forudsætningerne i modellerne belyst foran er meget stramme. Det kunne være interessant at undersøge hvilken indflydelse en prisregulering ville have på brug af andre handlingsparametre. Foran blev strejft den tanke, at maksimalpriser ville reducere servicen. Noget lignende kunne ske for reklamen og andre handlingsparametre, således at handlingsparameterkonstellationen ikke havde den variation som det ville være tilfældet, hvis der ikke eksisterede prisregulering.

(b) Reaktionstiden har stor betydning, både hvad angår reaktion på brug af handlingsparametre⁷ og hvad angår tilstrømning af nye virksomheder ind i en branche. I den økonomiske teori fremhæves meget ofte, at de tilstedeværende virksomheder arbejder imod at få nye virksomheder ind. Derimod tales der mindre om forskellige institutionelle forhold, som ofte gør en tilstrømning af nye virksomheder helt umulig. En byplanlægning kan nævnes som et eksempel. Det samme gælder for forhold af markeds morfologisk art.

(c) Der findes mange muligheder for at gå uden om en offentlig prisfastsættelse, især hvis avanceprocenter bruges. Eksempelvis kan nævnes, at en producent ofte sælger via mellemhandlere. Hvis det offentlige fastsætter avanceprocenter for det sidste led, er det meget naturligt, at detaillisten gør forsøg på at skaffe sig herredømme over de forudgående led, således at han selv kan fastsætte en passende høj indkøbspris, og at de centralt fastsatte avanceprocenter giver den rigtige markedspris. En følge bliver vertikal integration, og den er en ret effektiv konkurrencebegrænsning.

(d) Når det offentlige griber ind med en maksimalpris eller faste avanceprocenter,

7. Nielsen 1971, giver en udmærket opdeling af reaktionstiden knyttet til handlingsparametrenes egenskaber.

kan resultatet blive formindsket konkurrence. Virksomhederne, som før så på hverandre som konkurrenter, har nu fået en fælles uven, mod hvilken de samler kræfterne.

(e) Foran blev tekniske fremskridt omtalt. Mange varers livsløb viser sig at være kort, og mange varer kommer aldrig så langt, at de kommer ud på markedet. Offentlig prisfastsættelse kan godt være hæmmende for produktudviklingen, da virksomhederne må have rimelige gevinster på de varer, som lanceres, hvis produktudviklingen ikke skal gå i stå.⁸

(f) Målsætningen med en prisregulering kan være mangfoldig. Den kan f.eks. være et led i den økonomiske politik, hvis denne går ud på bekæmpelse af inflationen eller den kan bruges som indkomstudlignende redskab (lave avanceprocenter på nødvendighedsvarer, højere på luksusvarer). Den kunne også bruges til at opnå strukturrationalisering i virksomhederne via en bedre kapacitetsudnyttelse. Den mest almindelige opfattelse af prisreguleringens målsætning er formodentlig, at den skal beskytte forbrugerne imod urimelige priser og dermed sikre, at virksomhederne ikke opnår urimelige gevinster. Men bør det gælde i alle tilfælde? Her opstår en problematik, som falder udenfor økonomiens ramme. Man har på fornemmelsen at en virksomhed, der kan opretholde høje priser og store gevinster fordi den råder over begrænsede naturressourcer eller fordi tilstrømningen af virksomheder til markedet er begrænset på grund af institutionelle forhold, står ideologisk meget svagt overfor pålagte maksimalpriser fra offentlig side. På den anden side findes virksomheder, som står åbne overfor konkurrence, men alligevel har opnået en vis monopolsituation, fordi forbrugerne synes at dens vare er bedre end de konkurrerende varer. Det er ikke usandsynligt, at en monopolsituation gennem mærkeloyalitet vil have langt større sympati end en monopolsituation, som er baseret på knappe ressourcer. Det fører til et spørgsmål, som politikerne må løse med lovgivningen. Skal den genialitet, der består i at forudse og skaffe sig herredømme over begrænsede naturressourcer, behandles anderledes end genialiteten ved at opfinde en vare, som udkonkurrerer andre varer?

Konklusion

Den nærværende analyse viser, at påstande om at offentlig fastsættelse af maksimalpriser eller faste avanceprocenter ødelægger virksomhedernes driftsvilkår skal tages med forbehold. Når det gælder oligopol og neutraliseret konkurrence, så

8. Der kan dog også tænkes den modsatte sammenhæng således at virksomheder kan blive motiveret til at gennemføre produktudvikling for at omgå en prisregulering.

bliver forskellen på driftsresultatet ubetydeligt i det lange løb, hvad enten der eksisterer prisregulering eller ej, hvis fri adgang til markedet er til stede. Under forudsætning af at maksimalprisen var lavere end optimalprisen, opnås derimod en bedre kapacitetsudnyttelse. Hvis de offentlige myndigheders hovedformål er at opnå en »rimelig« udnyttelse af produktionsfaktorerne, så kunne det selvfølgelig også ske gennem foranstaltninger, som ville begrænse virksomheders adgang til markedet. Tilbage ville så stå en afgørelse af indkomstpolitisk art, dvs. om virksomhederne skulle beholde gevinsten, eller om den skulle flyttes til forbrugerne i form af lavere priser via brug af prisregulering.

Det fremhæves, at reaktionen på prisregulering fra virksomhedernes side kan være afhængig af tidspunktet, som vælges til offentlig prisfastsættelse. Hvor langt markedsmekanismen har virket frem imod ligevægtspris spiller der en afgørende rolle.

Aktiv priskonkurrence fører til lavere priser end den neutraliserede priskonkurrence ifølge den gængse økonomiske teori. Det spillerum, som de offentlige myndigheder har til at øve indflydelse på markedsprisen med fastsættelse af en maksimalpris, er først og fremmest afhængig af konsumenternes præferencer for varen.

Hvis en minimalpris i tilfælde af oligopol og en aktiv priskonkurrence fastsættes lavere end optimalprisen (ligevægtsprisen), når neutraliseret konkurrence eksisterer, kan det enten forventes, at antal virksomheder tilpasses minimalprisen, eller at konkurrencen neutraliseres igen og at prisen havner i optimalprisen. Under særlige forhold kan det ske, at minimalprisen fastsættes højere end optimalprisen med det resultat, at kapacitetsudnyttelsen bliver meget dårlig, og at færre virksomheder ville blive på markedet end i tilfælde af ingen indgreb i prisdannelsen fra offentlig side.

Det vises, at under statiske forhold fører brug af maksimalpriser og faste avanceprocenter til samme resultat. I en dynamisk betragtning viser det sig derimod, at offentlig fastsættelse af faste avanceprocenter kan have langt mere negative virkninger end brug af maksimalpriser, f.eks. for tekniske fremskridt, og teknisk udvikling er overmåde vigtig for nutidens økonomiske fremgang.

Litteratur

- Chamberlin, Edward H. 1962. *The Theory of Monopolistic Competition*. Cambridge, Massachusetts.
- Kotler, Philip. 1984. *Marketing Management*. New Jersey.
- Nielsen, Orla. 1971. Reaktionstidens elementer og parameterstrategi. *Markedskommunikation nr. 1*.
- Rasmussen, Arne og Fog, Bjarke. 1969. *Driftsøkonomi I*. København.
- Rasmussen, Arne. 1972. *Pristeori eller parameterteori*. København.
- Winding Pedersen, H. 1947. *Omkring den moderne pristeori*. København.
- Winding Pedersen, H. 1976. *Træk af pris- og konkurrence teorien*. København.

bliver forskellen på driftsresultatet ubetydeligt i det lange løb, hvad enten der eksisterer prisregulering eller ej, hvis fri adgang til markedet er til stede. Under forudsætning af at maksimalprisen var lavere end optimalprisen, opnås derimod en bedre kapacitetsudnyttelse. Hvis de offentlige myndigheders hovedformål er at opnå en »rimelig« udnyttelse af produktionsfaktorerne, så kunne det selvfølgelig også ske gennem foranstaltninger, som ville begrænse virksomheders adgang til markedet. Tilbage ville så stå en afgørelse af indkomstpolitisk art, dvs. om virksomhederne skulle beholde gevinsten, eller om den skulle flyttes til forbrugerne i form af lavere priser via brug af prisregulering.

Det fremhæves, at reaktionen på prisregulering fra virksomhedernes side kan være afhængig af tidspunktet, som vælges til offentlig prisfastsættelse. Hvor langt markedsmekanismen har virket frem imod ligevægtspris spiller der en afgørende rolle.

Aktiv priskonkurrence fører til lavere priser end den neutraliserede priskonkurrence ifølge den gængse økonomiske teori. Det spillerum, som de offentlige myndigheder har til at øve indflydelse på markedsprisen med fastsættelse af en maksimalpris, er først og fremmest afhængig af konsumenternes præferencer for varen.

Hvis en minimalpris i tilfælde af oligopol og en aktiv priskonkurrence fastsættes lavere end optimalprisen (ligevægtsprisen), når neutraliseret konkurrence eksisterer, kan det enten forventes, at antal virksomheder tilpasses minimalprisen, eller at konkurrencen neutraliseres igen og at prisen havner i optimalprisen. Under særlige forhold kan det ske, at minimalprisen fastsættes højere end optimalprisen med det resultat, at kapacitetsudnyttelsen bliver meget dårlig, og at færre virksomheder ville blive på markedet end i tilfælde af ingen indgreb i prisdannelsen fra offentlig side.

Det vises, at under statiske forhold fører brug af maksimalpriser og faste avanceprocenter til samme resultat. I en dynamisk betragtning viser det sig derimod, at offentlig fastsættelse af faste avanceprocenter kan have langt mere negative virkninger end brug af maksimalpriser, f.eks. for tekniske fremskridt, og teknisk udvikling er overmåde vigtig for nutidens økonomiske fremgang.

Litteratur

- Chamberlin, Edward H. 1962. *The Theory of Monopolistic Competition*. Cambridge, Massachusetts.
- Kotler, Philip. 1984. *Marketing Management*. New Jersey.
- Nielsen, Orla. 1971. Reaktionstidens elementer og parameterstrategi. *Markedskommunikation nr. 1*.
- Rasmussen, Arne og Fog, Bjarke. 1969. *Driftsøkonomi I*. København.
- Rasmussen, Arne. 1972. *Pristeori eller parameterteori*. København.
- Winding Pedersen, H. 1947. *Omkring den moderne pristeori*. København.
- Winding Pedersen, H. 1976. *Træk af pris- og konkurrence teorien*. København.